

УДК 63.3(4УКР-4ЧЕР)

Лідія Легецька (м. Чернігів)

НЕХАЙ ПАМ'ЯТЬ ЄДНАЄ ТА ЗАСТЕРІГАЄ

Рецензія на книгу: *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упорядники: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Железна. — Кн.1. — Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2008. — 800 с.*

Вийшла у світ перша книга обласного тому “Реабілітовані історією. Чернігівська область”. Вона є складовою частиною всеукраїнської багатотомної науково-документальної серії книг, метою яких є системний аналіз теми політичних репресій більшовицького тоталітарного режиму, що тривалий час замовчувалася радянською владою.

Всеукраїнський проект по створенню науково-документальної серії “Реабілітовані історією” був ініційований Академією наук України, Службою безпеки України та Всеукраїнською спілкою краєзнавців, затверджений постановою Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. № 2256 — XII та постановою Кабінету міністрів України № 530 від 11 вересня 1992 р.

До підготовки книги були залучені науковці, працівники правоохоронних органів, архівів, музеїв, викладачі, краєзнавці, письменники, журналісти.

Видання книги стало можливим завдяки надзвичайно трудомісткій і творчій праці колективу редакційної колегії, упорядників, співробітників Пошукового агентства по створенню науково-документальних серіалів “Книга Пам’яті” та “Реабілітовані історією”. Вони провели значну науково-пошукову та науково-дослідну роботу, опрацювали величезну кількість архівних документів, статистичних даних, фактичного матеріалу.

Підготовкою рукопису до видання керувала головна редакційна колегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” на чолі з академіком П. Т. Троньком.

Основною джерельною базою книги “Реабілітовані історією. Чернігівська область” стали документи державних архівів області, галузевого архіву Служби безпеки України, Центрального державного архіву громадських об’єднань України, інших архівних установ. Також використані матеріали періодичних видань, музейних фондів, друкованих збірок.

Видання, обсягом 800 сторінок, складається із звернення до читачів, слова від упорядників, вступної статті — дослідження, трьох розділів (1. Мовою документів. 2. Спогади громадян, що постраждали від політичних репресій. 3. Нариси про репресованих), додатків.

Книга відкривається зверненням до читачів В. Хоменка — голови обласної державної адміністрації, в якому говориться про необхідність сказати слово правди про ті трагічні часи і усвідомити наслідки втрат, які зазнав український народ в результаті політичних репресій.

У слові від упорядників ретельно обґрунтовується винятковість значення всебічного дослідження та переосмислення історії українського народу, пов’язаного з періодом становлення та функціонування більшовицького тоталітарного режиму. Також викладені основні засади опрацювання матеріалів, структура видання.

У вступній статті-дослідженні аналізуються документи і фактичний матеріал, пов’язані з діяльністю надзвичайних комісій, конфіскаційними хлібзаготівлями, насильницькою колективізацією, розкуркуленням, Голодомором 1932 — 1933 років, партійними “чистками” вироками судових та позасудових інстанцій, антирелігійною кампанією та ін. Акцентується увага на особливостях функціонування більшовицького режиму на Чернігівщині.

До першого, найбільшого за обсягом розділу “Мовою документів”, включено 205 опрацьованих упорядниками документів як центрального, так і місцевого значення. Більшість з них надруковано вперше. Документи охоплюють період з 1917 р. до 1939 р., розташовані за лінійно-хронологічним принципом викладу подій. Серед них: накази, витяги з протоколів засідання колегії Чернігівської губерньської ЧК, інструкції, циркуляри, доповід-

ні записки партійних, радянських органів про розстріл “контрреволюціонерів”; бойові накази про встановлення продовольчих нарядів; інструкції по використанню військових підрозділів при виконанні продрозкладки, виселення “політично неблагонадійних осіб”; статистична інформація про кількість “антирадянського елементу”; спецзведення про опір розкуркулюванню та масовий вихід селян з колгоспів; накази про посилення репресій за невиконання хлібозаготівель в умовах голоду, постанови про “Терористичну діяльність” троцькістсько-зінов’євського блоку”; доповідні записки про кількість засуджених особливою “трійкою”; оперативні накази про репресування колишніх куркулів, сімей “зрадників Батьківщини”; доповідні записки про “ліміти” щодо репресій громадян області, ліквідацію “української контрреволюції” тощо.

В цілому документи, представлені в першому розділі книги, відтворюють перебіг трагічних подій на Чернігівщині; спрямованість, масштаби, наслідки політичних репресій; викривають більшовицький режим, який чинив жорстокий терор. В документах приводяться сотні прізвищ репресованих, які пройшли через в’язниці, концтабори, були розстріляні. Документи засвідчують, що репресії застосовувалися до всіх верств населення, незалежно від національної належності, статі, партійності, віку, професії, соціального стану, віросповідання.

В кінці розділу окремим блоком представлені вдало підібрані ксерокопії документів та фотографій із фондів Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського, Ніжинського краєзнавчого музею, преси. Вони доповнюють та ілюструють текстові матеріали, дають можливість більш чітко уявити тогочасність.

Слід відзначити виважене, об’єктивне ставлення упорядників до подачі документів. Усі вони публікуються згідно з існуючими історико-археографічними нормами, розміщені в хронологічній послідовності. Кожний документ має заголовок, інформацію про час і місце створення. Документи мають загальну нумерацію, публікуються із збереженням орфографії, стилістики авторів з незначними виправленнями, що дає змогу максимально точно відтворити особливості часу.

У другому розділі — “Спогади громадян, що постраждали від політичних репресій”, — представлена добірка спогадів людей, життя і

діяльність яких пов’язана з Чернігівщиною: Корнієвського Олександра Самоїловича, Роліка Василя Дмитровича, Хоменко Ірини Тихонівни.

Вони були засуджені за постановами “трійок” і ув’язнені на 10 — 15 років за “проведення антирадянської націоналістичної агітації.” В своїх спогадах постраждали говорять, що то був трагічний період в історії країни і їхньому житті: революції, війни, голодомори, репресії, депортації. Пекельні тортури слідчих, каторжна праця на далекій Півночі, важкі хвороби, злиденне існування, смерть близьких людей — це їх гірка доля. “Життя людини нічого не коштувало у порівнянні з шахтами і залізничними колями, що пролягли у тундрі, на вічній мерзлоті”, — згадує Ірина Тихонівна Хоменко.

Слід відзначити, що використання дослідниками усної історії як окремого напрямку наукових досліджень, як способу залучення до аналізу проблеми інших джерел поряд з документами, дало можливість відтворити зв’язок між індивідуальною і колективною пам’яттю, пам’яттю поколінь.

Третій розділ видання — “Нариси про репресованих” — підготовлений відомими чернігівськими дослідниками, істориками, краєзнавцями. На сторінках цього розділу описані життя, діяльність видатних особистостей, відомих людей, які зазнали політичних репресій, а частина з них за свої переконання заплатила життям.

Відкриває розділ нарис Тамари Демченко “Микола Шраг”. Йдеться про життєвий шлях Миколи Шрага — одного із керівників Української партії соціалістів — революціонерів, заступника Голови Центральної Ради М. Грушевського, політичного емігранта. Був заарештований як ворог народу, проходив у справі “Український національний центр”. Один із небагатьох обвинувачених, кого не розстріляли.

У нарисі Віктора Ємельянова “Губернський староста” розповідається про долю Миколи Васильовича Висоцького — повітового, потім губернського старосту доби Української держави гетьмана П. Скоропадського. Розстріляний чернігівськими чекістами без суду у 1921 р. як “непримиренний ворог революційних мас”.

Інший нарис Віктора Ємельянова “Доля Миколи Кропив’янського” присвячений легендарному партизану Миколі Кропив’ян-

ському в контексті справи “червоних партизанів”, де проходив як “нацтроцькіст”. Його допитували й катували на Луб’янці. Отримав п’ять років таборів.

У нарисі Тетяни Журавльової “Трагічна доля родини Могилянських” розповідається про жахливі страждання і репресії літературного критика, перекладача, письменника Михайла Михайловича Могилянського та його дітей, засуджених до розстрілу у 1937 та 1938 році “за стосунки з ворогами радянської влади.”

Нарис Олександра Коваленко “Павло Федоренко” присвячений відомому українському історичу, вченому Павлу Костянтиновичу Федоренку, звинуваченому “у зв’язках з українськими діячами контрреволюційної організації “спілки визволення України”. Відбував п’ятирічне адміністративне заслання у м. Казалинську.

Нарис Валентини Кулик “Справа академіка М. Н. Сперанського” присвячений етнографу, філологу, професору російської словесності у Ніжинському історико-філологічному інституті, академіку Михайлу Несторовичу Сперанському. Проходив у справі “Російської національної партії” або “справі славістів”. Був виключений із числа академіків без прав друкування наукових праць.

Про життя, діяльність та обставини трагічної загибелі видатного громадського діяча Олексія Олександровича Бакуринського йдеться у нарисі Олександра Рахно “Трагічна доля Олексія Бакуринського”. Був звинувачений у контрреволюційній змові і розстріляний в порядку “червоного терору” у 1919 р. в Чернігові.

Олександр Самойленко у нарисі “Трагічна доля видатного славіста Григорія Ільїнського” розповідає про одного з найталановитіших представників Ніжинської славистичної школи, вченого Григорія Андрійовича Ільїнського, заарештованого за “справою славістів” і розстріляного у 1937 р.

Нарис Світлани Сергєєвої “Безпідставно репресований” висвітлює трагічне життя голови Чернігівської обласної ради Тсоавіахіму І. В. Панкратова. Звинувачений у антирадянській військово-фашистській змові, розстріляний у 1937 р. у Києві.

Інший нарис Світлани Сергєєвої “Один з мільйонів” присвячений понівеченій долі Андрія Дмитровича Гвоздя. Звинувачений у належності до куркульської родини та в агітації проти колективізації. Засуджений до позбав-

лення волі у виправно-трудовах таборах строком на 10 років. Відбував покарання на будівництві Байкало-Амурської магістралі, потім у Воркуті.

Життя та діяльність цих знаних людей була пов’язана з Чернігівщиною. Вони мали різне соціальне походження, різні політичні переконання. Були звинувачені в антирадянській діяльності, проведенні антирадянської націоналістичної агітації, пройшли через тортури, в’язниці, заслання чи були позбавлені життя.

Цінність видання значно посилюється додатками, розміщеними наприкінці книги. Вони містять довідкові матеріали з питань кадрової роботи та керівного складу ЧК — ГПУ — НКВД Чернігівщини у 1918–1941 роках, витяг з кримінального кодексу УСРР у редакції 1927 р., центральні нормативні документи щодо реабілітації жертв політичних репресій, статтю-дослідження В. Лазаренко “З історії територіального районування Чернігівщини у 20-х на початку 30-х рр. ХХ ст.”, географічний покажчик, список основних скорочень. Додатки істотно урізноманітнюють матеріал, допомагають більш повному розкриттю проблеми.

Аналіз книги “Реабілітовані історією. Чернігівська область” підтверджує, що масові репресії були способом існування тоталітарної системи. Знаряддям здійснення репресій були каральні органи Державного політичного управління (ДПУ), підпорядкованого наркомату внутрішніх справ (НКВС). Репресії здебільшого здійснювалися позасудовими “трійками”. Вироки виносилися без захисту, свідків. У 1937 — 1938 рр. репресії досягли найбільшого розмаху, набули характеру масового терору. Так, станом на 1 січня 1938 р. чернігівська “трійка” засудила 5150 громадян, з них 1700 осіб до розстрілу.

За документами чітко прослідковуються основні напрями масового терору: репресії проти селянства (розкуркулювання, конфіскаційні хлібозаготівлі, насильницька колективізація, Голодомор 1932 — 1933 років); “боротьба з підпільними націоналістичними організаціями”; звинувачення в “троцькізмі”, “ворожій діяльності”, “партійні чистки”; репресії проти громадських діячів, учених, діячів національної культури, військових; боротьба з церквою, антирелігійна кампанія.

В Україні, зокрема на Чернігівщині, масовий терор мав свою специфіку: основною

небезпекою оголошувався буржуазний націоналізм. Було здійснено масове вбивство українців. Спостерігалася деформація морально-етичних норм: насаджувалася атмосфера страху, покори, заохочувалися доноси, знецінювалося людське життя.

Безперечно, рецензоване видання є вагомим внеском в історичну науку. Завдяки комплексному вирішенню поставлених завдань, глибокому аналізу та систематизації великого масиву документальних джерел, оприлюдненню оригінального фактичного матеріалу авторському колективу вдалося різнобічно відобразити історію політичних репресій в регіоні, їх динаміку.

Підготовлена на високому фаховому рівні, книга значно розширює документальну базу,

тим самим відкриває нові можливості в дослідженні проблеми становлення і функціонування більшовицької тоталітарної системи.

Зауважимо, що в такому ґрунтовному, різноплановому виданні варто б дати стислу інформацію про авторів, серед яких є відомі вчені, авторитетні дослідники, молоді історики, краєзнавці.

Втім ми глибоко переконані, що наука поповнилася фундаментальною, масштабною працею, яка буде корисною як для науковців, викладачів, краєзнавців, студентів, учнів, так і для широкої читацької аудиторії. Водночас книга слугуватиме відновленню історичної правди, стане своєрідним пам'ятником нашим співвітчизникам, землякам — жертвам політичних репресій.

